

BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâîl

عبدالله بن محمد بن إسماعيل Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b.

İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî

(ö. 256/870)

Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en güvenilir kitap kabul edilen *el-Câmi*

u - a î

adlı eseriyle tanınmış büyük muhaddis.

Müellif:

MUHAMMED MUSTAFA el-A'ZAMÎ

13 Şevval 194 (20 Temmuz 810) Cuma günü Buhara'da doğdu. Dedesinin dedesi olan Berdizbeh Mecûsî idi. Onun oğlu Mugîre, Buhara Valisi Cu'feli Yemân vasıtasıyla müslüman oldu. Buhârî bundan dolayı Cu'fî nisbesiyle de anılmıştır. Dedesi İbrâhîm hakkında fazla bilgi bulunmamakla beraber babası İsmâîl'in Mâlik b. Enes ve Abdullah b. Mübârek gibi âlimlerden hadis öğrenen bir kişi olduğu bilinmekte ve Buhârî henüz çocukken vefat ettiği, hadise dair bazı kitaplarının oğluna intikal ettiği anlaşılmaktadır. Annesinin ise duası makbul dindar bir kadın olduğu zikredilmektedir.

Buhârî on yaşına doğru Muhammed b. Selâm el-Bîkendî, Abdullah b. Muhammed el-Müsnedî gibi Buharalı muhaddislerden hadis öğrenmeye başladı. On bir yaşlarında iken hocası Dâhilî'nin rivayet sırasında yaptığı bazı hataları tashih etmesiyle dikkatleri çekti. On altı yaşına geldiği zaman İbnü'l-Mübârek ve Vekî' b. Cerrâh'ın

kitaplarını tamamen ezberlemişti. Bu sırada annesi ve kardeşi Ahmed ile birlikte hacca gitti. Hac sonrası onlar memleketlerine döndükleri halde Buhârî Mekke'de kaldı ve Hallâd b. Yahyâ, Humeydî gibi âlimlerden hadis tahsil etti. Daha sonra bu maksatla ilim merkezlerini dolaşmaya başladı. Bu merkezler alfabetik olarak şöyle sıralanabilir: Bağdat'a sekiz defadan fazla gitti ve her seferinde Ahmed b. Hanbel ile görüşüp ondan faydalandı. Basra'ya dört veya beş defa gitti; orada Ebû Âsım en-Nebîl, Ensârî diye tanınan Basra kadısı Muhammed b. Abdullah ve Haccâc b. Minhâl gibi muhaddislerden istifade etti. Mekkî b. İbrâhîm, Kuteybe b. Saîd vb. âlimlerden hadis dinlemek için Belh'e birkaç defa gitti ve Belhliler'in isteği üzerine onlara kendilerinden ilim tahsil ettiği 1000 hocadan birer hadis yazdırdı. Dimaşk'ta Ebû Müshir'den hadis öğrendi. Hicaz'da altı yıl kaldı. Humus'a gitti. Kûfe'ye birçok defa seyahat ederek Âdem b. Ebû İyâs, Ubeydullah b. Mûsâ, Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn gibi muhaddislerden hadis dinledi. Medine'de İsmâîl b. Ebû Üveys, Merv'de Abdân b. Osman, iki defa gittiği Mısır'da Saîd b. Ebû Meryem, Abdullah b. Yûsuf ve Asbağ b. Ferec gibi hocalardan hadis tahsil etti. İlk defa 209'da (824), son olarak da 250'de (864) gittiği ve beş yıl süreyle hadis okuttuğu Nîşâbur'da Yahyâ b. Yahyâ el-Minkarî gibi hadis hâfızlarından faydalandı. Buhârî kendilerinden hadis yazdığı muhaddislerin sayısının 1080 olduğunu söyler (Zehebî, *A lâmü'n-nübelâ*, XII, 395). Tek nüshası İrlanda'da bulunan (Chester Beatty, nr. 5165/1, 11 varak) İbn Mende'ye (ö. 395/1005) ait *Tesmiyetü'l-meşâyi* elle îne yervî anhüm el-İmâm Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî adlı eserinde, Buhârî'nin el-Câmi u' -a î 'te rivayette bulunduğu hocalarından 309 muhaddisin adı, yaşadıkları şehirler ve ölüm tarihleri verilmektedir (A. J. Arberry bu risâleyi tanıttikten sonra söz konusu muhaddislere ait listeyi İngilizce olarak yayımlamıştır [bk. bibl.]). Ancak el-Câmi u' -a î

'teki rivayetlerin Buhârî'nin derlediği yüz binlerce hadisin pek az bir bölümünü teşkil ettiğini de gözden uzak tutmamalıdır. Meşhur talebesi Firebrî,

el-Câmi u' - a î

'i Buhârî'den 90.000 talebenin dinlediğini söylemektedir. En tanınmış diğer talebeleri ise İmam Müslim, Tirmizî, Ebû Hâtim, Ebû Zür'a er-Râzî, Muhammed b. Nasr el-Mervezî, Sâlih Cezere, İbn Huzeyme gibi muhaddislerdir.

Buhârî'nin uzun seyahatleri sonunda derlediği hadislerle geniş bir kütüphane meydana getirdiği ve seyahatleri esnasında kitaplarını imkân nisbetinde yanında taşıdığı anlaşılmaktadır. Cârîyesinin, odasında adım atacak yer bulunmadığından şikâyet etmesi, bir gece uyumayıp o güne kadar yazdığı hadisleri hesapladığını ve senedleri muttasıl 200.000 hadis kaydetmiş olduğunu söylemesi de bunu göstermektedir (Zehebî, *A lâmü'n-nübelâ*, XII, 411, 412, 452). Yazdığı hadislerin kitaplarda kalmayıp onları hâfızasına nakşettiğini gösteren en iyi örneklerden biri Bağdat'ta verdiği imtihandır. İbn Adî'nin rivayetine göre, Buhârî'nin Bağdat'a geldiğini duyan muhaddisler 100 hadisin sened ve metinlerini birbirine karıştırarak bunları on kişiye verdiler ve onlara Buhârî toplantı yerine gelince bu hadisleri sırayla sormalarını söylediler. Bu on kişi tesbit edilen hadisleri çeşitli İslâm ülkelerinden gelmiş olan muhaddislerin huzurunda okuyarak bunların mahiyeti hakkında bilgi istediler. Buhârî onlara bu hadislerin hiçbirini okunduğu şekliyle bilmediğini belirttikten sonra, ilk soruyu yönelten kimseden başlayarak, sordukları hadislerin sened ve metinlerinin doğrusunu her birine ayrı ayrı söyledi. Buhârî hakkında tereddüdü olanlar onun nasıl bir hâfıza gücüne ve ne kadar geniş bir hadis kültürüne sahip olduğunu gördüler.

Buhârî ve Mihne Olayı. Kur'ân-ı Kerîm'in mahlûk oluşuyla ilgili olarak Mu'tezile tarafından ileri sürülen görüş (bk.□

HALKU'I-KUR'ÂN

), devletin de destek vermesiyle İslâm âlemini zor durumda bırakmıştır. Ahmed b. Hanbel, muhafazakâr âlimler için bir imtihan vesilesi (fitne) olan bu olay karşısında büyük bir azim ve sebatla direnmiş, sonunda devletin desteğini çekmesi üzerine Mu'tezile davayı kaybetmiştir. Buna rağmen konu büsbütün kapanmamış, İslâm âleminde sürüp giden bu tartışmalardan Buhârî de zarar görmüştür. İmam Müslim'in belirttiğine göre Buhârî Nîşâbur'a gittiğinde halk kendisine çok itibar etmiş, onu iki üç günlük mesafede karşılamıştır. Nîşâbur'un tanınmış muhaddisi Muhammed b. Yahyâ ez-Zühlî halka Buhârî'yi karşılamasını tavsiye etmiş, ileri gelen âlimlerle birlikte kendisi de bizzat karşılamaya gitmiş ve talebelerine ona hiçbir kelâm meselesini sormamalarını tenbih etmiştir. Buna gerekçe olarak da Buhârî kendi görüşlerinin aksine bir fikir beyan edecek olursa aralarında ihtilâf çıkacağını, o takdirde Horasan'daki bütün Hâricî, Râfizî, Cehmî ve Mürcîî grupların kendilerine düşman olacağını söylemiştir. Yine Müslim'in belirttiğine göre Buhârî'nin kaldığı ev ziyaretçilerle dolup taşmış, şehre gelişinin ikinci veya üçüncü günü bu ziyaretçilerden biri ona Kur'an'ın mahlûk olup olmadığını sormuş, onun da, "Fiillerimiz mahlûktur; bir sözü ifade edişimiz de (Kur'an metnini okuyuşumuz) fiillerimizdendir" demesi üzerine orada bulunanlar arasında büyük bir ihtilâf çıkmıştır. Buhârî'nin Kur'an okumayı mahlûk saydığını iddia edenlerle bu iddiaya katılmayanlar kavgaya tutuşmuş, bunun üzerine ziyaretçiler ev halkı tarafından dışarı çıkarılmıştır. Bu konuda kendisine anlatılanları nakleden İbn Adî'ye göre ise Buhârî'yi kıskanan bir muhaddis onun Kur'an mahlûktur görüşünü benimsediğini iddia ederek hadis talebelerini hocalarının kanaatini öğrenmeye teşvik etmiş, ancak Buhârî bu konuda fikrini soran kişiye cevap vermek istememiş, fakat onun üç defa ısrarla sormasından sonra, "Kur'an Allah kelâmıdır, mahlûk değildir; ancak kulların fiilleri (Kur'an'ı okuyuşları) mahlûktur; bu konuda

soru sormak ise bid‘attır” diye cevap vermiş, bunun üzerine ortalık karışmıştır. Sübkî’nin kanaatine göre muhaddis Zühlî, Kur’an metnini telaffuz etmenin mahlûk olduğunu söyleyenlerin kendileriyle konuşulmaması gereken birer bid‘atçı, bizzat metnin mahlûk olduğunu söyleyenlerin ise kâfir sayılacaklarını belirtirken Buhârî’ye muhalefet etmeyi düşünmemiştir. Eğer Zühlî Buhârî’ye muhalefet etmiş ve mahlûk olan dudaklardan çıkan sözün kadîm olduğunu ileri sürmüştse büyük bir günah işlemiştir. Zira gerek Zühlî ve Ahmed b. Hanbel, gerekse diğer büyük imamlar bu kabil münakaşalara dalmanın doğru olmayacağını ifade etmek istemişlerdir. Anlaşılan odur ki, bu konuda

الـ u efـ âli’l-ibâd

adıyla bir de müstakil eser kaleme almış olan Buhârî bu ve benzeri itikadî konuları gerektiğinde konuşulacak meseleler olarak kabul etmektedir. Bu olaylardan sonra muhaddis Ahmed b. Seleme Buhârî’yi ziyaret ederek Zühlî’nin Nîşâbur’da belli bir yeri olduğunu, onun görüşlerine kimsenin karşı çıkamadığını söyledi ve bu durumda ne tavsiye edeceğini sordu. Buhârî de, “Ben işimi Allah’a havale ediyorum; şüphesiz Allah kullarının her halini görür” (el-Mü’min 40/44) meâlindeki âyeti okuyarak Nîşâbur’a bir menfaat elde etmek için gelmediğini, kendisini kıskanan Zühlî’nin dedikodularına son vermek için hemen ertesi gün şehri terkedeceğini bildirdi (Buhârî’nin halku’l-Kur’ân meselesiyle ilgili görüşleri için bu maddenin “Akaide Dair Görüşleri” bölümüne bakınız).

Buhârî Nîşâbur’dan sonra Merv’e gitti. Kendisini yolda karşılayan şehrin tanınmış muhaddis ve fakihi Ahmed b. Seyyâr görüşlerinin isabetli olduğunu, fakat halkın anlayamayacağı konulara girmemesi gerektiğini söyledi. Buhârî de kendisine iyi bildiği bir mesele sorulduğu zaman susmasının mümkün olmadığını ifade etti. Daha sonra Merv’den Buhara’ya geçti.

Buhârî kendisinden ilim tahsil etmek isteyen herkese bildiğini esirgemedi vermesine rağmen devlet adamlarından uzak durur, onların saraylarına gitmeyi ilmi küçük düşüren bir davranış olarak kabul eder ve bu uğurda her zorluğa katlanmayı göze alırdı. Horasan Valisi Hâlid b. Ahmed ez-Zühlî ona bir adamını göndererek "el-Câmi" u' - "a" î, "et-Târî" u'l-kebîr ve diğer eserlerini kendisinden dinlemeyi arzu ettiğini bildirince bu talebi reddetti. İlmî küçük düşüremeyeceğini, onu başkalarının ayağına götüremeyeceğini, gerçekten arzu ediyorsa hadis okuttuğu mescide -veya evine- gelmesini, bunu da istemiyorsa hadis okutmasını yasaklayabileceğini söyledi. Hz. Peygamber'in, "Kendisine sorulan şeyi öğretmekten kaçınan kimsenin ağzına ateşten gem vurulacağını" ifade eden hadisi sebebiyle ilmi kimseden esirgemediğini de haber verdi. Buhara valisinin sadece kendi çocuklarına ders vermesi yolundaki isteğini de ilmi belli insanlara tahsis edemeyeceği gerekçesiyle reddetti. Bunun üzerine vali, yakın adamlarından bazılarının Buhârî'nin Ehl-i sünnet görüşüyle bağdaşmayan fikirlere sahip olduğunu iddia etmelerini sağladı. Sonra da bu iddiaya dayanarak onu kendi memleketinden sürdürdü. Buhârî oradan Semerkant'a gitmek üzere yola çıktı. Semerkant'a 3 mil mesafede bulunan Hartenk kasabasındaki akrabalarını ziyaret etti. Fakat orada hastalandı ve Semerkant'a gidemedi. 256 yılının ramazan bayramı gecesi vefat etti, ertesi gün (1 Eylül 870 Cuma) orada toprağa verildi. Ailesi hakkında bütün bilinenler, Ahmed adında bir oğlu olduğu, evinde birkaç câriyesi bulunduğundan ibarettir.

Şahsiyeti. Buhârî orta boylu olup zayıf ve ince bir yapıya sahipti. Birçok güzel huyu yanında az konuşması, başkalarının sahip olduğu imkânlarla özenmemesi gibi özellikleri de vardı. Yiyip

İçmeye önem vermezdi. Onun cömertliğini, dünya malına değer vermediğini ve yardım severliğini gösteren davranışları pek çoktur. 25.000 dirhem alacaklı olduğu birine karşı gösterdiği müsamaha dikkat çekicidir. Uzun zamandan beri borcunu ödemeyen bu şahıstan bazı idareciler vasıtasıyla alacağını tahsil etmesini tavsiye edenlere, “Ben onlardan yardım istersem onlar da benden işlerine geldiği gibi fetva vermemi isterler; dünya için dinimi satamam” demiştir. Fakat bazı dostları ona rağmen bu konuyu yöneticilere söylediler. Buhârî bunu haber alınca ilgililere mektup yazarak borçluya bir kötülük yapılmamasını istedi ve onunla her yıl kendisine 10 dirhem ödemek üzere anlaşma yaptı. Buhârî’nin dünya işleriyle ilgilenmediği, şahsî işlerini bir adamının yürüttüğü kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır.

Buhârî’nin ahlâkî faziletleri, tenkit ettiği râviler hakkındaki son derece mutedil ve insafli sözlerinde de görülür. Bir râvi için kullandığı en ağır cerh ifadeleri, o kimsenin güvenilemeyecek kadar zayıf (münkerü’l-hadîs) olduğunu, muhaddislerin onun hakkında fikir beyan etmediğini (seketû anh) söylemekten ibarettir. Hadis uydurmakla tanınan kimseler hakkında bile yalancı (kezzâb) ifadesini pek nâdir kullanmıştır. Gıybetten sakınarak kimseyi çekiştirmedini söylemesi ve, “Allah Teâlâ’nın beni gıybetten dolayı hesaba çekmeyeceğini umarım” demesi bu konudaki titizliğini göstermektedir. Bir gün hadis okuturken âmâ olan talebesi Ebû Ma‘şer bir hadisten pek hoşlanmış olmalı ki başını, elini sallamaya başladı. Onun bu haline tebessüm eden Buhârî, daha sonra bu tebessümü ile Ebû Ma‘şer’e haksızlık ettiğini düşünerek ondan helâllik istedi.

Buhârî’nin oğlu gibi sevip ilgilendiği kâtibi Muhammed b. Ebû

Hâtîm, onun ok atmayı çok sevdiğini, yanında bulunduğu uzun yıllar boyunca attığı oklardan sadece ikisinin hedefe isabet etmediğini ve bu hususta kimsenin onunla boy ölçüşemeyeceğini söylemektedir. Bazı kitaplarda yer alan ahlâkî beyitleri ise onun şiir zevkini yansıtmaktadır.

Buhârî’yi yakından tanıyan âlimlerin takdîrîkâr ifadeleri, onun ilmî şahsiyeti ve otoritesi hakkında fikir vermektedir. Hocası Nuaym b. Hammâd ile muhaddis Ya’kûb b. İbrâhîm ed-Devrakî, “Buhârî bu ümmetin fakihidir” derlerdi. Basralı hocalarından Bûndâr diye tanınan Muhammed b. Beşşâr Buhârî gibi bir âlim görmediğini ifade eder ve Buhârî Basra’ya gelince onunla iftihar ettiğini söylerdi. Hadis ve fıkıh ilimlerindeki derin bilgisiyle tanınan hocası İshak b. Râhûye muhaddislere, “Bu gençten hadis yazınız” diye tavsiyede bulunduktan sonra eğer Buhârî Hasan-ı Basrî zamanında gelmiş olsaydı hadis ve fıkıh çok iyi bildiği için herkesin ona başvurmak zorunda kalacağını söylerdi. Yine Basralı hocalarından ve “emîrü’l-mü’minîn fi’l-hadîs” lakabını almış nâdir muhaddislerden biri olan Ali b. Medînî’ye, “Buhârî sadece senin yanında tevazu gösteriyor” dediler. İbnü’l-Medînî de, “Siz ona bakmayın, onun gözleri kendi gibi birini daha görmemiştir” karşılığını verdi. Diğer bir hocası olan Amr b. Ali el-Fellâs ise onun bilmediği hadise hadis denilemeyeceğini söylerdi. İmam Müslim Buhârî’ye hitaben, “Sana ancak seni çekemeyenler kızabilir. Dünyada senin bir benzerinin bulunmadığına şahadet ederim” diyerek ona duyduğu derin sevgiyi dile getirmiştir. İbn Huzeyme ise, “Şu gök kubbenin altında Resûlullah’ın hadislerini Buhârî’den daha iyi bilen ve daha iyi ezberlemiş olan birini görmedim” derdi. Hocalarından Muhammed b. Selâm el-Bîkendî ile Abdullah b. Yûsuf et-Tinnîsî hadis kitaplarını ona tashih ettirmişlerdi. Humeydî de hadise dair bir meselede muhaddislerden biriyle anlaşmazlığa düşünce henüz on sekiz yaşında bulunan talebesi Buhârî’yi hakem

tain etmişti.

Hadisçiliği. Hicrî ilk üç asırda hadise hizmetleriyle tanınan önemli şahsiyetler arasında Buhârî'nin ön planda gelmesinin sebebi, sahih hadisleri ilk defa bir araya getirmesinin yanında hadis ilmindeki tartışmasız otoritesidir. Yüz binlerce rivayet arasından en sahih olanları seçmedeki metodunu Müslim'in aynı adlı çalışmasındaki farklı metoduyla mukayese ederek onu Buhârî'ye tercih etmek isteyenler fazla taraftar bulamamışlardır. Rivayetlerde her âlimin göremediği ince kusurları (ilel) farketme hususunda Müslim'den de ileride olduğu, senedleri meydana getiren şahısların hem aynı zamanda yaşama, hem de birbiriyle uzun müddet görüşme şartını uygulama hususunda hiçbir muhaddisin onunla boy ölçüşemediği kabul edilmiştir. Bunlardan başka hadislerden elde ettiği fikhî görüşlerini bab başlıklarında göstermeye çalışması, bir hadisin ihtiva ettiği birkaç hükmü ilgili yerlerde zikretmek için onu tekrardan kaçınmaması gibi ilmî özellikleri sebebiyle el-Câmi u' -a î, diğer hadis kitaplarına tercih edilmiştir. Bütün muhaddisler gibi Buhârî de eserlerine aldığı hadisleri hangi prensiplere göre seçtiğini kaydetmemiştir. Onun bu prensipleri (şartlar) daha sonra eserleri incelenmek suretiyle tesbit edilmiştir. Bununla beraber Buhârî bazı râviler hakkında tenkitte bulunurken bir kısım prensiplerinden söz etmiştir. Meselâ İbn Ebû Leylâ'dan söz ederken,

sadûk

olmakla beraber hadisin sağlamı ile çürüğünü birbirinden ayıramadığı için ondan ve onun gibilerden hadis rivayet etmediğini belirtmiştir (Tirmizî, "alât", 152). Birinden hadis yazarken onun ismini, künyesini, nisbesini ve hadisi nasıl öğrendiğini mutlaka sorduğunu, aldığı cevaplar sonunda eğer o kişiyi yeterli bulursa ondan hadis rivayet ettiğini, aksi halde onun şeyhinden yazdığı

asl

ı gördükten sonra hadislerini yazdığını ifade etmekte, fakat bazı hadis talebelerinin ne yazdıklarına ne de nasıl yazdıklarına dikkat etmediklerinden yakınmaktadır (

Zehebî,

A lāmü'n-nübelâ

, XII, 406). Buhârî'nin rivayetteki titizliğine rağmen çoğu kendi hocası olan bazı zayıf râvilerden hadis almasının sebebini anlamak kolay değildir. Kendilerinden Müslim'in rivayette bulunmayıp sadece Buhârî'nin hadis aldığı muhaddislerin sayısı 435'tir.

Bunlardan zayıf olmaları sebebiyle tenkit edilenler seksen kadardır. Şüphesiz Buhârî bu muhaddislerin her biriyle bizzat görüşmüş, rivayetlerini gözden geçirmiş ve onların hadislerini çok defa bir konuyu desteklemek üzere kullanmıştır (ayrıca bk.

[el-CÂMiU's-SAHÎH](#)

).

Buhârî'nin yakın talebeleri, kendisinin kitaplarını yazarken malzemeleri önce ayrıntılı olarak tesbit ettiğini, meydana getirdiği hacimli eseri üzerinde uzun süre titizlikle çalışarak son şeklini verdiğini söylemektedirler. İbn Hacer onun “Kitâbü'l-İ tî âm”ı el-E debü'l-müfred

'de yaptığı gibi önce müstakil bir kitap olarak yazdığını, daha sonra onu ihtisar ettiğini düşünmektedir (

Fet u'l-bârî

, XIII, 246-247). Bizzat Buhârî'nin bütün kitaplarını üçer defa yazdığını söylemesi (İbn Hacer,

Taglî u't-ta lî

, V, 418), onun eserlerini yazdıktan sonra talebelerine okuttuğunu, bu sırada bazı konuları ilâve edip bazılarını çıkardığını, daha sonra eserini ikinci ve üçüncü defa aynı şekilde okutup tashih ettiğini göstermektedir. Nitekim bazı kitaplarının farklı nüshalarında bunu görmek mümkündür. Henüz yirmi yaşına basmadan ve kendi

ifadesiyle “Hz. Peygamber’in kabri başında mehtaplı gecelerde” yazdığı

et-Târî u’l-kebîr

onun ilk eserlerinden biridir. Çok erken bir devirde yazdığı bu kitabın bir rivayetini gören Ebû Zür’a er-Râzî onda bazı hatalar tesbit etmiş, İbn Ebû Hâtîm er-Râzî de bunun üzerine

Beyânü a a i Mu ammed b. İsmâ il el-Bu ârî fî Târî ih adlı eserini kaleme almıştı. Buhârî’nin talebelerinden Muhammed b. Süleyman b. Fâris ed-Dellâl’in aynı esere ait nüshasını gören Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Zür’a ile İbn Ebû Hâtîm’in sözünü ettikleri hatalardan bazılarının bu nüshada yer almadığını tesbit etmiştir.

Aynı şekilde Hatîb el-Bağdâdî’nin

Muvazẓı u evhâmi’l-cem ve’t-tefrî

adlı eserinde işaret ettiği bazı hataların Buhârî’nin talebelerinden Muhammed b. Sehl b. Kürdî’nin rivayet ettiği nüshada bulunmadığı görülmektedir. Bu sonuncu nüshanın,

et-Târî u’l-kebîr

’in Buhârî tarafından üçüncü defa tashih edilmiş nüshalarından biri olduğu anlaşılmaktadır.

Târî u Bağdâd

’da nakledildiğine göre (II, 7), 230’da (844-45) vefat eden İshak b. Râhûye’nin, talebesi Buhârî’nin

et-Târî u’l-kebîr

’ini eline alarak Emîr Abdullah b. Tâhir’e, “Sana bir hârîka göstereyim mi?” dediği, eserin bu tarihten, 252’de (866) vefat eden ve Bündâr diye tanınan Muhammed b. Beşşâr’a varıncaya kadar (Buhârî, I, 49) birçok değişik râviyi ihtiva ettiği dikkate alınırsa Buhârî’nin hayatının ileri bir safhasına kadar eserini devamlı surette yenileyip ikmal ettiği anlaşılır.

Eserleri. 1. [el-Câmi u’ - a î](#). Buhârî, halk arasında a î -i Bu ârî diye

şöhret bulan bu eseri 600.000 kadar hadis arasından seçerek on altı yılda meydana getirdiğini, her bir hadisi (veya babı) yazmadan önce mutlaka boy abdesti alarak iki rek'at namaz kıldığını söylemiştir. Eserini Buhara'da yazmaya başlamış, çalışmasına Mekke, Medine ve Basra'da devam etmiştir. Yeryüzünde hiçbir esere gösterilmeyen bir ihtimama mazhar olan ve İslâm dünyasında üzerine yüzlerce inceleme ve şerh kaleme alınmış bulunan

el-Câmi u' - a î

, İstanbul, Mısır, Hindistan ve Avrupa'da birçok defa basılmıştır.

2. [et-Târî u'l-kebîr](#) . Buhârî'nin el-Câmi u' - a î'ten önce yazdığı bu kitap sahasının ilk eserlerinden biri olup burada ashtan kendi şeyhlerine gelinceye kadar 13.000'e yakın râvinin güvenilirlik derecesini tesbit etmiştir.

et-Târî u'l-kebîr

Haydarâbâd'da Dârü'l-maârifî'l-Osmâniyye tarafından dört büyük cilt (sekiz cüz) halinde basılmıştır (1361-1364). Ayrıca Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye ve Müessesetü'l-kütübî's-sekâfiyye tarafından eserde geçen şahısların ve hadislerin fihristi hazırlatılarak Beyrut'ta iki cilt halinde yayımlanmıştır (1407/1987).

3. et-Târî u'l-evsa . et-Târî u'l-kebîr'in bir muhtasarı olduğu anlaşılmakla beraber eserin tam olarak günümüze geldiği bilinmemektedir. Çok eksik bir nüshası Hindistan'da mevcuttur (Bankipûr 12/32, nr. 687, 56 varak).

4. et-Târî u' - agîr. et-Târî u'l-kebîr'in bir hulâsası olup râvileri e

t-Târîḫ u'l-kebîr

'deki gibi alfabetik olarak değil vefat tarihlerine göre ele almakta ve onlar hakkında diğer eserlerinde rastlanmayan bilgiler vermektedir. Eser Muhammed el-Ca'ferî tarafından Allahâbâd'da (1324, taşbaskı) ve Ahmedâbâd'da (1325), Mahmûd İbrâhim Zâyed tarafından da Kahire'de (1396-1397/1976-1977) iki cilt halinde yayımlanmıştır. Bu çalışma, Yûsuf el-Mar'aşlî tarafından içindeki hadislerin fihristi yapılarak Beyrut'ta yeniden basılmıştır (1986).

5. Kitâbü'ḫ uḫ afâḫ i'ḫ -ḫ ağır İbrâhim ismiyle başlamakta ve 418 râviyi ihtiva etmektedir. Buhârî'nin daha önce zikredilen kitaplarına nisbetle oldukça küçük hacimli olup alfabetiktir. Eser Agra'da (1323), Allahâbâd'da (1325), Bûrân ed-Dannâvî'nin tahkikiyle Beyrut'ta (1404/1984), Abdülazîz İzzeddin es-Seyrevân tarafından el-Mecmûḫ fi'ḫ uḫ afâḫ ve'l-metrûkîn adıyla ve Nesâî ile Dârekutnî'nin eḫ -ḫ uḫ afâḫ ve'l-metrûkîn adlı eserleriyle birlikte Beyrut'ta (1405/1985) ve Mahmûd İbrâhim Zâyed'in tahkikiyle Nesâî'nin Kitâbü'ḫ -ḫ uḫ afâḫ ve'l-metrûkîn 'i ile birlikte yine Beyrut'ta (1406/1986) yayımlanmıştır.

6. Kitâbü'l-Künâ. et-Târîḫ u'l-kebîr'i tamamlayıcı mahiyette olan bu eser, isimlerinden çok künyeleriyle tanınan 1000 kadar râvi hakkında kısa bilgiler vermektedir. Kitabın sonunda Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî'nin eseri tanıtan bir yazısı bulunmaktadır. İbn Ebû Hâtim er-Râzî'nin Beyânü ḫ aḫ aḫ i Muḫ ammed b. İsmâḫ îl el-Buḫ ârî fî Târîḫ ih adlı eseriyle birlikte Haydarâbâd'da basılmıştır (1360).

7. **et-Târî** fî ma rifeti ruvâtî'l- adîs ve na aleti'l-âs âr ve temyîzi s i âtihim min u afâ ihm ve târî i vefâtihim . Bu eser de Buhârî'nin diğer tarih kitaplarına nisbetle oldukça küçük hacimli olup Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bir nüshası bulunmaktadır (Medine, nr. 524, 18 varak).

8. **et-Tevârî** ve'l-ensâb. Bazı önemli şahsiyetler hakkında bilgiler ihtiva eden eserin diğer kitaplarda olduğu gibi belli bir metodu yoktur. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bir nüshası mevcuttur (III. Ahmed, nr. 2969, vr. 382

a-39
b)

9

.

9. **el-Edebü'l-müfred** . el-Câmi u' - a î'te bulunmayan güzel ahlâka dair bazı hadisleri de ihtiva eden ve 644 bab içinde 1322 hadisi toplayan eser Hindistan'da (1304), Agra'da (1306), İstanbul'da (1306, 1309), Kahire'de (1346, 1349) ve Muhammed Fuâd Abdülbâkî'nin tahkikiyle yine Kahire'de (1375/1955) yayımlanmıştır.

10. **al u ef âli'l- ibâd** . Kulların diğer fiilleri gibi Kur'an'ı telaffuz edişlerinin de mahlûk olduğunu ortaya koymak maksadıyla yazılan eser Muhammed Şemsülhak el-Azîmâbâdî tarafından Delhi'de (1306), Ali Sâmî en-Neşşâr ile Ammâr et-Tâlibî tarafından A â idü's-selef adlı eser içinde (1970), daha sonra müstakil olarak Beyrut'ta

(1404/1984) yayımlanmıştır.

11. Ref u'l-yedeyn fi' - alât. Namazda rükûa varırken ve rükûdan kalkarken tekbir almanın sünnet olduğuna dair olan eser, Urduca tercümesiyle birlikte Kalkûta'da (1256),

Tenvîrû'l- ayneyn bi-ref i'l-yedeyn fi' - alât adıyla Delhi'de (1299),

ayrû'l-keîâm fi'l- ırâ ati alfe'l-imâm

ile birlikte Kahire'de (1320) ve Ahmed eş-Şerîf tarafından

urretû'l- ayneyn bi-ref i'l-yedeyn fi' - alât adıyla Küveyt'te (1983) basılmıştır.

12. Kitâbü'l- ırâ ati alfe'l-imâm. [Ehl-i re'y](#) in görüşlerinin aksine farz namazlarda imamla beraber cemaatin de Kur'an okumasının gerekli olduğunu ileri süren eser,

ayrû'l-keîâm fi'l- ırâ ati alfe'l-imâm

adıyla ve Urduca tercümesiyle birlikte Delhi'de (1256), Kahire'de (1320) ve Beyrut'ta (1985) yayımlanmıştır.

Buhârî'nin bunlardan başka el- A îde (et-Tev îd) (Sezgin, I, 259),

A bârû' - ifât

(Sezgin, a.y.),

azâya' - a âbe ve't-tâbi in

,

et-Tefsîrû'l-kebîr

(

et-Târî u'l-kebîr

, VIII, 232, 265; Brockelmann, III, 179),

Kitâbü'l-Atî

(
et-Târî u'l-kebîr

, II, 95, 169),

el-Eşribe

,

el-Hibe

,

el-Vu dân

(sadece bir hadis rivayet eden sahâbîlere dair),

el-Mebsû

,

el-İlel

,

el-Fevâ id

,

el-İ ti âm

,

Kitâbü A âbi'n-nebî

(

et-Târî u'l-kebîr

, II, 60),

Esmâ ü' - a âbe

,

Kitâbü'l-Îmân

(

et-Târî u'l-kebîr

, II, 158),

Birrü'l-vâlideyn

,

el-Câmi u' - a ğîr

,

el-Câmi u'l-kebîr

(

el-Câmi u' - a î

'i bu eserden meydana getirdiği düşünülebilir) gibi eserleri bulunduğu, hocalarının adlarını yazdığı bir

Meşye a

'sı olduğu eserlerindeki ifadelerinden ve kaynaklardan anlaşılmaktadır. Buhârî'nin üç râvi ile Hz. Peygamber'e ulaşan rivayetlerini ihtiva eden

es -S ülâs iyyât

daha sonraları tertip edilmiştir. Onun

el-Câmi u' - a î

'teki bazı "kitâb"ları önce müstakil olarak yazdığını, bunları daha sonra yeniden gözden geçirerek eserine birer bölüm olarak aldığını tahmin etmek güç değildir. Daha çok

et-Târî u'l-kebîr

'de görülen

e - a î

,

el-Müsned

,

el-Müsnedü'l-kebîr

,

el-Mu ta ar

gibi kitap isimleriyle de

el-Câmi u' - a î

'i kastetmiş olmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA

Buhârî, *et-Târî u'l-kebîr*, I, 49; II, 60, 95, 158, 169; III, 1; VIII, 232, 265.

Tirmizî, “İ alât”, 152.

Hatîb, *Târî u Bağdâd*, II, 4-34.

Nevevî, *Mâ Temessü ileyhi âcetü'l-ârî li-aî i'l-İmâmi'l-Buârî* (nşr. Ali Hasan Ali Abdülhamîd), Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye).

Zehebî, *A lâmü'n-nübelâ*, XII, 391-471.

a.mlf., *Te kiretü'l-uffâ*, II, 555.

Sübki, *aba ât*, II, 213-235.

İbn Hacer, *Teh ibü't-Teh ib*, I, 274-275; IX, 47-55.

a.mlf., *Taglî u't-taî* (nşr. Saîd Abdurrahman Mûsâ el-Kazakî), Beyrut 1405/1985, V, 384-442.

a.mlf., Hedyü's-sârî (Sa'd), II, 242, 250-252.

a.mlf., Fet u'l-bârî (Hatîb), XIII, 246-247, 261.

Keşfü' - unûn, I, 48-49, 89, 133, 227, 238, 287, 522, 541, 564, 571, 722; II, 1087, 1392, 1402, 1420, 1448, 1449, 1453, 1469, 1471, 1581, 1684.

Tokadî, Miftâ u' - a î ayn, İstanbul 1313, s. 5-6.

Serkîs, Mu cem, I, 534-537.

Kettânî, er-Risâletü'l-müste rafe, s. 41, 46, 49, 53, 61, 86, 98, 121, 128, 129, 144, 147.

Brockelmann, GAL (Ar.), III, 178-179.

Sezgin, GAS (Ar.), I, 256-259.

**Hüseynî Abdülmecîd Hâşim, el-İmâm el-Buârî: muaddis en ve faihen , Kahire, ts.
(Mısrü'l-Arabiyye).**

Yûsuf el-Kettânî, Rubâiyyâtü'l-İmâmi'l-Buârî, Rabat 1404/1984, s. 44-49.

Abdülganî Abdülhâlî, el-İmâmü'l-Buârî ve aîuh, Cidde 1405/1985.

A. J. Arberry, “The Teachers of al-Bukhârî”, IQ (1967), V; XI, nr. 1-2, s. 34-49.

Kasım Kufralı, “Buhârî”, İA, II, 771-772.

J. Robson, “al-Bukhârî”, EI2 (Fr.), I, 1336-1337.

C. Brockelmann – Muhammed Fuâd Abdülbâkî, “el-Buârî”, DMI, III, 419-426.

Abdülkayyûm, “el-Buâ ârî”, UDMİ, IV, 120-124.

Müellif: YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

Akaide Dair Görüşleri. el-Câmi u’ -a â ile al u ef âli’l-ibâd
adlı kitaplarının incelenmesinden, ayrıca

el- A îde

(

et-Tev îd

),

A bârû’ -îfât

,

Kitâbü’l-Îmân

gibi akaide dair bazı eserler telif etmesinden (Sezgin, I, 134)

anlaşıldığına göre Buhârî, ünlü bir muhaddis olmasının yanı sıra

itikadî konularla da yakından ilgilenerek Selef inancına aykırı

görüşler ileri süren Cehmiyye, Mu‘tezile, Havâric ve Şîa

mezheplerini tenkit eden, böylece Ehl-i sünnet mezhebinin

oluşumuna katkıda bulunan ilk Sünnî âlimlerdendir. Ana İslâmî

ilimlere ilişkin özlü bilgiler ihtiva eden temel bir kaynak

niteliğindeki

el-Câmi u’ -a â

’inde “Kitâbü’t-Tev îd” (“Kitâbü’t-Tev îd ve’r-red ale’l-Cehmiyye

ve ğayrihim”), “Kitâbü’l-ader”, “Kitâbü’l-Fiten”, “Kitâbü’l-Îmân”,

“Kitâbü Bed i’l- al ” bölümlerine yer vererek bab başlıklarında

ilgili âyetlerden başka, görüşlerini tercih ettiği ashap ve tâbiînin

açıklamalarını sıraladıktan sonra bu hususu hadislerle teyit etmesi;

diğer “sünen” ve “câmi” türü hadis literatüründe yer almayan

“Kitâbü’t-Tev îd”de sıfat, zât-sıfat ilişkisi, esmâ-i hüsnâ,

tekvin-mükevven, meşîet-irade, rü’yetullah konularına,

“Kitâbü’l-Îmân”da imanın tarifi, unsurları, iman-amel ve iman-günah münasebetine ilişkin konulara girmesi, onun akaid problemleriyle yakından ilgilendiğini açıkça göstermektedir.

Mihne devrinin yaşanmasına sebep olan Mu‘tezile’nin ve dolayısıyla kelâm ilminin aleyhinde meydana gelen ortamın tesiriyle olmalıdır ki hemen hemen bütün hadis âlimleri, Kur’an ve Sünnet’te bulunmayan veya bunlarda yer almakla birlikte ayrıntılarına girilmemiş olan bir itikadî meselenin münakaşa konusu haline getirilmesini bid‘at telakki etmişlerdir. Buna karşılık Buhârî, naslara aykırı birtakım inançların ortaya çıkması halinde Kur’an ve Sünnet’e uygun olan görüş ve inancın belirlenip savunulması maksadıyla itikadî problemlerin tartışılmasını gerekli görmüştür. Nitekim yaşadığı devirde nazik bir mesele haline gelen ve yaratılmış bir varlık olan insana ait fiillerin bile kadîm kabul edilmesini gerektirecek tarzda yoruma tâbi tutulan “mes’eletü’l-lafz” (Kur’an’ı telaffuz edişin yani Kur’an okumanın mahlûk olup olmadığı) konusunu hadis âlimlerinin şiddetli muhalefetlerine rağmen münakaşa etmekten çekinmemiştir (aş.bk.). Ona göre bütün dinî konularda olduğu gibi akaid alanında da hadisler Kur’an’dan sonra ikinci kaynaktır ve müteşâbih âyetlerin gerçeğe uygun olarak te’vil edilebilmesi için hadislerden faydalanmak zaruridir. Mu‘tezile’nin itikadî konularda hataya düşmesinin asıl sebebi hadislere itibar etmemesidir. Hadislerin bir kısmını kabul edip bir kısmını reddetmek de neticede Kur’an’ı yanlış anlamaya götürür.

Buhârî, genel çerçeve itibariyle Selef akîdesine bağlı olduğu ve kıyası kabul etmediği halde naslarda sınırları çizilen bir akıl yürütmeyi câiz görür (Buhârî, “İlâ tiâ âm”, 12; a.mlf., 11 al u

ef̣ âli'l-ibâd

s. 154). Nitekim aklî dengesini kaybetmiş bir sarhoşun sarfettiği sözlerin hukukî bir değer taşımadığına hükmetmesi de (Sübkî, II, 222) onun akla verdiği değeri gösteren bir delil kabul edilmelidir. Özellikle

al u ef̣ âli'l-ibâd

adlı eserinde yaptığı nakillerden anlaşıldığına göre akaid konularında Abdullah b. Mübârek, Abdurrahman b. Mehdî, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Fudayl b. İyâz, Süfyân b. Uyeyne ve Nuaym b. Hammâd'ın görüşlerini benimseyerek onlardan etkilenmiştir. Buhârî'nin akaide dair görüşlerini şöylece özetlemek mümkündür:

1. İlâhî Sıfatlar. Zât-ı ilâhiyyenin isimleri, sıfatları ve fiilleri vardır. Zâtı gibi O'ndan ayrılmayan isimleri, sıfatları ve fiilleri de kadîmdir. Bunların dışında kalan her şey yaratılmış olduğundan zât, isim, sıfat ve fiil açısından O'na benzeyen hiçbir varlık yoktur (Buhârî, "Tevîd", 42; a.mlf., al u ef̣ âli'l-ibâd, s. 206). Zira Kur'ân-ı Kerîm'de Allah, zâtına (nefsine) "şey" kavramını nisbet etmiş (el-En'âm 6/19), ilim, sem', basar, kudret, irade, kelâm gibi sıfatları bulunduğunu bildirmiş (meselâ bk. en-Nisâ 4/166; Fâtır 35/11; ez-Zâriyât 51/58), Hz. Peygamber ile ashabı da zât, isim ve sıfat kelimelerini kullanarak bunları Allah'a nisbet etmişlerdir. Allah'ın zâtından ayrılmayan (bâin olmayan) sıfatlarının bulunması O'nun yaratıklara benzetilmesini gerektirmez; aksine bu sıfatların zâttan nefyedilmesi durumunda teşbih kaçınılmaz bir şekilde gerçekleşir. Zira bu takdirde Allah görme, işitme, konuşma, yaratma gibi üstün nitelikleri bulunmayan putlara ve diğer cansız varlıklara benzetilmiş olur. İlâhî isimler yaratıkların isimleri gibi sonradan ortaya çıkmış değildir. Çünkü Hz. Peygamber bu isimlerle Allah'a dua etmiş ve istiâzede bulunmuştur (Buhârî, "Tevîd", 13; İbn Kayyim, s. 91).

Kelâm Allah’a ait sıfatlardandır. Zira Kur’an’da ve hadislerde Allah’ın Hz. Mûsâ ile konuştuğu, Kur’ân-ı Kerîm’in de Allah kelâmı olduğu ve kelâmının nihayeti bulunmadığı bildirilmekte, âhirette de O’nun kullarıyla konuşacağı haber verilmektedir. O kendine has bir kelâmla konuşur, kelâmını yakında olana da uzakta olana da aynı şekilde duyurur, fakat onun konuşması başka hiçbir konuşmaya benzemez. Yaratıkların sesi ve kelâmı ise harflerden oluşmuştur (Buhârî, “Tevâîd”, 33, 36, 37, 38; a.mlf., al u ef âli’l-ibâd, s. 130-133, 146, 192-194).

Kur’ân-ı Kerîm Allah kelâmı olup mahlûk değildir. Zira kelâm Allah’ın zâtından ayrılmayan bir sıfattır. Kur’an’ın Allah kelâmı olduğu âyet ve hadislerle sabittir, ashap ve tâbiînin âlimleri de bu hususta farklı bir görüş beyan etmemişlerdir. Kur’an’ı okuma (lafzü’l-Kur’ân) ve yazmaya gelince bunlar kullara ait fiillerdir. Çünkü muhtelif âyet ve hadislerde kulların Kur’an’ı okumalarından söz edilmekte ve bu fiil kendilerine nisbet edilmektedir. Ayrıca hadislerde Kur’an’ı yazmanın kulların fiillerinden olduğuna işaret edilmektedir (Buhârî, al u ef âli’l-ibâd, s. 158-160, 200-201). Şüphe yok ki kulların kendileri gibi fiilleri de mahlûktur. Okuma ile yazma fiilleri okunan ve yazılandan ayrı şeyler olduğuna göre Kur’an’ı okuma ve yazma fiili de mahlûktur. Okunan ve yazılan şeyler ise (Allah’ın zâtı ile kâim kelâm) mahlûk değildir. Nitekim “Allah” lafzını söyleyen ve yazan insanın bu fiilleri mahlûktur, fakat Allah (yazılan) mahlûk değildir (a.g.e.

, s. 204). İmam Buhârî’ye göre, “Kur’an’ı telaffuz edişin de mahlûk olmadığı” şeklinde taraftarlarınca Ahmed b. Hanbel’e atfedilen görüş onun bu husustaki gerçek kanaatini yansıtmaz. Çünkü bu rivayetler asılsızdır. Bu konuda âlimler arasında Ahmed b.

Hanbel'e ait olarak bilinen şey şundan ibarettir: Kur'an Allah kelâmıdır ve mahlûk değildir, diğer her şey mahlûktur (a.g.e.

, s. 154). Buhârî Cehmiyye'nin, her şeyi Allah'ın yarattığını, "Allah'ın kelimesi" diye nitelendirilen Hz. Îsâ'nın yaratılmış olduğunu ve Allah'tan "muhtes" âyetlerin geldiğini (ez-Zümer 39/62; en-Nisâ 4/171; eş-Şuarâ 26/5) söyleyerek "şey" ve aynı zamanda Allah kelâmı olan Kur'an'ın yaratılmış bulunduğunu ileri sürmesini de isabetsiz bulmuştur. Çünkü ona göre Ebû Ubeyde'nin de belirttiği gibi Cehmiyye söz konusu âyetleri yanlış mânalandırmıştır. Allah her şeyi yaratmakla beraber bütün yaratıkları "ol" (kûn) kelâmıyla yaratmıştır. Şu halde bu söz yaratılmışlardan öncedir ve kadîmdir; zira Allah'ın sıfatıdır. Hz. Îsâ da "ol" kelimesiyle yaratıldığı için "Allah'ın kelimesi" diye nitelendirilmiştir, yoksa gerçekten Allah'ın kelimesi değildir; dolayısıyla Hz. Îsâ'nın mahlûk olması Allah'ın kelâmının mahlûk olduğu sonucunu doğurmaz. Ayrıca Arap dilinde müennes (dişi) varlıklar için kullanılan "kelime" lafzının erkek olan Hz. Îsâ hakkında gerçek anlamda kullanılması dil kaideleri bakımından da imkânsızdır. Üçüncü delil olarak Cehmiyye tarafından öne sürülen ve Kur'ân-ı Kerîm'de âyetlerin bir sıfatı olarak zikredilen "muhtes" kelimesi de Kur'an'ın yaratılmış olduğu anlamında değil âyetlerin Hz. Peygamber'e ve kavmine sonradan nâzil olduğu mânasındadır (a.g.e.

, s. 135-136).

Tekvin Allah'ın fiili ve aynı zamanda sıfatı olduğundan kadîmdir. Buhârî bu hususu açıklığa kavuşturmak için fiil, mef'ul, fail ile vasıf ve sıfat tabirlerini tahlil etmektedir. Fiil bir işi veya nesneyi meydana getirmek (ihdas), mef'ul meydana getirilen şey (hades), fail ise işi veya nesneyi meydana getirendir. Kur'ân-ı Kerîm'de

Allah'ın gökleri, yeri ve aralarındaki her şeyi yarattığı belirtilmektedir. Gökler, yeryüzü ve diğer yaratıklar “mef‘ul”dür. Failin fiili olmadan mef‘ul meydana gelemez. Yaratmak (tekvin) Allah'ın fiili olup onunla nitelenmiştir, mef‘ul (mükevven) fiilden ve failden ayrı bir şey olup yaratılmıştır. Şu halde tekvin mükevvenenden ayrıdır. Vasıf (niteleme) “Şu uzun bir adamdır” ifadesinde olduğu gibi konuşan birinin anlatımıdır. Bu sözde geçen “uzun” ise nitelenen adamın sıfatıdır. Bunun gibi “Allah yaratıcıdır” denilince bunu söyleyen Allah'ı yaratıcılıkla nitelemiş olur (vasıf), yaratıcılık ise Allah'ın sıfatı olup vasfetme olayından ayrı bir şeydir. Sonuç olarak kulun sıfatı olan vasıf mahlûktur, buna karşılık Allah'ın sıfatı olan yaratmak mahlûk değildir (Buhârî, *el-u ef-âli'l-ibâd*, s. 210-212).

Buhârî naslarda geçen yed, vech, nefis, ayn, istivâ gibi kavramları Allah'ın sıfatları kabul eder. Bunlardan vech mülk yani ilâhî saltanat, istivâ ise Allah'ın arşa yükselmesi anlamına gelir. Zira bu konuda ashabin açıklamaları mevcuttur. Diğerleri hususunda herhangi bir izah yapılmadığından mânalarını kavramak imkânsızdır (a.g.e., s. 127, 134; İbn Kayyim, s. 90-93).

Allah'ın dünyada görülemeyeceği, âhirette ise sadece müminlerce görüleceği âyet ve hadislerle sabittir (Buhârî, “Tevâid”, 24; a.mlf., *el-u ef-âli'l-ibâd*, s. 214).

2. Kader. İnsanlar sadece Allah tarafından haklarında önceden takdir edilip yazılan fiilleri yerine getirirler. Hidayet-dalâlet,

saadet-şekavet, hatta akıllı ve aptal olmak dahil her şey kadere göre cereyan eder. Birçok âyet ve hadis bunu açıkça ifade etmektedir (Buhârî, “İbâd”, 1-16; a.mlf., İbâd al-İbâd, s. 138). Kulların fiillerini yaratan Allah, bu fiilleri işleyen ve kazanan (iktisap eden) ise kullardır. Kul fiilinin yaratıcısı olamaz, çünkü bütün yaratıkları ve onların yaptıklarını yaratan Allah’tır (bk. er-Ra’d 13/16; Fâtır 35/3; es-Sâffât 37/96). Nitekim Kur’an’da insanların açıkça söylediklerini veya kalplerinde sakladıklarını Allah’ın bildiğine, çünkü bunları O’nun yarattığına işaret edilmiştir (el-Mülk 67/13-14). Kul fiilinin yaratıcısı kabul edildiği takdirde Allah’a eş koşulmuş olur (Fussilet 41/9; Buhârî, “Tevhîd”, 40). Mu‘tezile’nin, ilâhî fiillerin hâdis olduğunu savunurken insanlara ait ihtiyarî fiillerin kendi irade ve kudretlerinin eseri olup Allah tarafından yaratılmamış olduğunu iddia etmesi müslümanların ashop devrinden itibaren öğrendikleri bilgilere aykırı düşmektedir (Buhârî, “Tevhîd”, 56; a.mlf., İbâd al-İbâd, s. 137-141, 212).

3. Nübüvvet. Gaybdan haber vermek ve insanlara tabiat üstü bazı olaylar (mûcizeler) göstermek peygamberlik alâmetlerindendir. Çünkü gaybı bilmek de yaratmak da sadece Allah’a mahsustur. Hz. Peygamber’in büyük fetihler yapılacağını, müslümanlar arasında iç savaşların çıkacağını, Sâsânî ve Bizans imparatorluklarına son verileceğini, yahudilerin müslümanlar tarafından mağlûp edileceğini önceden haber vermesi ve bunların aynen gerçekleşmesi onun peygamber olduğunu gösteren alâmetlerdendir. Yine onun, ayı parmağı ile iki parçaya ayırması ([inşikâku’l-kamer](#)), az miktardaki suyu çok sayıda insanın ihtiyacına cevap verecek şekilde arttırması, bir ekmek parçasını yetmiş kişiyi doyuracak

ölçüde çoğaltması, yağmur fırtınasını dua ile durdurması, üzerinde hitabette bulunduğu hurma kütüğünün inlemesi gibi tabiat üstü hadiseler göstermesi peygamber olduğunun diğer bazı alâmetleridir (Buhârî, “Menâ ib”, 25; Ahmed İsmâ el-Kâtib, s. 689, 696-708).

4. Âhîret Halleri. Başta kıyamet alâmetleri olmak üzere kabir azabı veya nimeti, haşir, hesap, mîzan, sırat, cennet ve cehennem haktır ve bunlara iman etmek farzdır. Kur'an'da cennet nimetlerinin hiçbir zaman tükenmeyeceği ve sürekli olarak devam edeceği (Sâd 38/54; er-Ra'd 13/35) açıklandığı halde Cehmiyye cennetin eninde sonunda yok olacağını iddia etmiştir ki bu iman kavramıyla bağdaşamayacak bir görüştür (Buhârî, al u ef âli'l-ibâd , s. 121-122).

5. İman ve Günah. İman kalpteki inancı dil ile ifade edip gereğini yerine getirmekten ibarettir. İlâhî buyrukları yerine getirmekle artar, isyanla azalır. Zira Kur'ân-ı Kerîm'de imanın kalbî bir fiil olduğuna işaret edilerek cennetin amellerle kazanılacağı belirtilmiştir (meselâ bk. el-Bakara 2/225; el-A'râf 7/43). Hadislerde de iman amel olarak nitelendirilerek her amelin niyetle (kalpte oluşmasıyla) gerçekleştiği ima edilmiş, ayrıca namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek, cihad yapmak gibi fiillerin imandan olduğu açıklanmıştır. Bu sebeple iman Mürchie'nin iddia ettiği gibi sadece kalbin tasdikinden, Cehmiyye'nin öne sürdüğü gibi kalpte meydana gelen bilgiden, Kerrâmiyye'nin zannettiği gibi dil ile ifade etmekten ibaret değildir. Kâmil iman “tasdik”, “ikrar” ve “amel” unsurlarını yerine getirmekle gerçekleşir. Bununla birlikte ilâhî buyruklara isyan ederek günah işleyen kimse kâfir olmaz, sadece imanı eksik olan

günahkâr bir mümin haline gelir. Çünkü âyetlerde isyan edenlerden mümin diye söz edilerek şirkin dışındaki günahların affedilebileceği bildirilmiştir (en-Nisâ 4/48, 116; el-Hucurât 49/9). Hadislerde de iman edenlerin eninde sonunda cennete girecekleri, günah işleyenlerin de nankörlük veya cehalet içinde bulundukları haber verilmiştir (Buhârî, “Îmân”, 21-22; Aynî, I, 233, 239, 243); ancak büyük günah işleyen kimse fâsık olur. Ehl-i kitap’tan ve Mecûsîler’den daha sapık inançları benimseyen Cehmiyye’nin ise tekfir edilmesi gerekir. Bu fırkayı tekfir etmemek İslâm akaidini bilmemek demektir.

Görüldüğü gibi Buhârî akaid ve kelâm ilminin temel problemlerinden ilâhiyat, nübüvvet ve âhiret konularını naslardan hareketle belirlemeye çalışmış, Ebû Hanîfe, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel’den sonra Ehl-i sünnet akaidine ilişkin esasların çerçevesini çizip savunan âlimler arasına girmiştir. Onun özellikle ilâhiyat ve nübüvvet konularında yaptığı özlü açıklamalar dikkat çekicidir. Zât, isim, sıfat ve fiil ayırımı yaparak sıfatlarla birlikte ilâhî isim ve fiillerin zâtтан ayrılmadığına, yani bunların zâtla kâim ve dolayısıyla kadîm olduğuna işaret etmesi, “tekvin” ve “mükevven”in birbirinden ayrı şeyler olup tekvinin kadîm, mükevvenin mahlûk olduğuna dikkati çekmesi, kulların fiilleri, kader, kelâm sıfatı, halku’l-Kur’ân, rû’yetullah konularını nasları ince tahlillere tâbi tutmak suretiyle delillendirmesi, Ehl-i sünnet ilm-i kelâmının erken dönem ürünlerinden kabul edilmelidir. Nübüvvetin ispatını daha sonra kelâmcılarca “haberî” ve “hissî” mûcizeler diye adlandırılan iki grup delile dayandırması, mûcize kavramına ve nübüvvetin delillerine ilişkin çekirdek bilgiler sayılabilecek mahiyettedir. Âhiret hallerinden kabir azabı veya nimetinin mevcudiyeti, cennet ve cehennem elan yaratılmış olduğu üzerinde durması da kayda değer hususlardandır. Onun, iman artıp eksileceğini kabul etmesine karşılık büyük günah

işleyeni tekfir etmemesi, ameli imanın aslından değil kemalinden bir cüz saymasına bağlanmalıdır. İman konusunu işlerken amel üzerinde ısrarla durması da Mürcie, Cehmiyye ve Kerrâmiyye akımlarını reddetmeye yönelik olmalıdır.

Buhârî'nin kelâm problemleri içinde en çok meşgul olduğu ve etrafında çeşitli spekülasyonların meydana geldiği asıl konu [halk u'l-Kur'ân](#)

meselesidir. Onun bu husustaki görüşü eserlerinde açık seçik bir şekilde işlenmesine rağmen (yk.bk.) bazı kaynaklarda iki zıt görüş haksız olarak kendisine nisbet edilmiştir. Bunların birincisinde Buhârî'nin Kur'an'ın mahlûk olduğuna, ikincisinde ise yazılması ve okunması dahil hiçbir şeyi ile mahlûk olmadığına inandığı öne sürülmüştür (

aba atü'l- anâbile

, I, 277-279; İbn Hacer, IX, 54). Halbuki bu iddialar Buhârî'nin kendi eserlerinde yer alan görüşlerine uymadığı gibi âlimler arasında ona ait olarak bilinen yaygın görüşlere de aykırıdır. Nitekim Zehebî, Sübkî, İbn Hacer, Aynî gibi meşhur âlimler Buhârî'nin, “Kur'an Allah kelâmı olup mahlûk değildir, kulların fiilleri ise mahlûktur, Kur'an'ı okuma da kulların fiillerindendir” demiş olduğunu kaydederler (

A lâmü'n-nübelâ

, XII, 454;

aba at

, II, 230;

Teh ibü't-Teh ib

, IX, 55). Öyle görünüyor ki Kur'an'ı okumanın dahi mahlûk olmadığını iddia eden bazı Hanbelîler Buhârî gibi büyük bir otoriteyi kendi saflarında göstermek istemişler ve ona ait olan, “Ben, Kur'an'ı okuyuşum mahlûktur demedim, kulların fiilleri mahlûktur dedim” sözünün ikinci cümlesini atıp sadece birinci

cümlesini nakletmek suretiyle gerçek görüşünü tahrif etmişlerdir. Buhârî'nin, "Ben, Kur'an'ı okuyuşum mahlûktur demedim" tarzında bir beyanda bulunması ise mâzur görülmelidir. Çünkü onun, devrin nazik meselesi haline gelen halku'l-Kur'ân konusundaki görüşünden dolayı yaşadığı bölgeden ayrılmaya mecbur bırakıldığı bilinmektedir. Bu sebeple üstü kapalı ifadeler kullanması ve, "Ben sadece kulların fiillerinin mahlûk olduğunu söylüyorum, kim benden bundan başkasını naklederse yalancıdır" demesini normal karşılamak gerekir. Ona atfedilen diğer görüşün durumu da aynı mahiyettedir. Muhtemelen bazı hadisçilerle (Muhammed b. Yahyâ ez-Zühî'ye uyanlar) bir kısım Hanbelîler, Buhârî'nin "Kur'an'ı okuma ve yazma filleri mahlûktur" şeklindeki görüşünü tahrif etmişler ve onun Allah kelâmı olan Kur'an'ın mahlûk olduğuna inandığını ileri sürmüşlerdir.

Buhârî'nin halku'l-Kur'ân konusundaki görüşü, diğer hususlarda olduğu gibi, daha sonra Ehl-i sünnet'e ait "kelâm-ı lafzî" ve "kelâm-ı nefsi" ayırımına öncülük etmiş, mantikî temelden yoksun olan Hanbelî görüşünün zayıflamasında etkili olmuştur. Nitekim Buhârî'nin çağdaşı olan Müslim b. Haccâc ve İbn Kuteybe gibi ünlü hadis âlimleri onun görüşünü benimsemişlerdir (Zehebî, *A lâmü'n-nübelâ*

XII, 410; İbn Kuteybe, s. 63-64). Buhârî, tekvin sıfatı, büyük günah işleyenlerin tekfir edilemeyeceği ve imanla İslâm'ın aynı şey olduğu hususunda Ebû Hanîfe'ye, imanın artıp eksilebileceği konusunda Ahmed b. Hanbel'e uymuştur. Ayrıca onun sıfatların ispatı ve Cehmiyye'nin tenkidi noktalarında Ahmed b. Hanbel'den faydalandığını söylemek mümkündür; her ikisinin kullandığı delillerin benzerlik arzemesi bunu teyit etmektedir. Allah'ın arşın üstünde istivâsı ve imanın artıp eksilmesi meselelerinde ise itikadî konuların çoğunda öncülük yaptığı Mâtürîdiyye ile Eş'ariyye kelâmcılarından farklı düşünmüştür.

BİBLİYOGRAFYA

Buhârî, “İmân”, 1-15, 18, 19-22, 27, 28, 30, 35, 37, 38, 40, 41, “Bed’ ü’l-âle”, 7-10, “Şâder”, 1-16, “Riââ”, 52, 53, “Cenâiz”, 1, 87, 88, “Enbiyâ”, 49, “Menâib”, 25, “İtiâm”, 5, 7-9, 12, “Tefsîr”, 3/1, 28, “Fezâ ilü’l-aâb”, 2-6, “Tevîd”, 1, 4, 7, 9-10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 27, 28, 31, 32, 33, 36, 37, 38, 40, 42, 47, 55, 56, 58.

a.mlf., Şet-Târî u’l-kebîr, II, 158.

a.mlf., Şâle u ef’âli’l-ibâd (Aâ idü’s-selef içinde), s. 121-123, 127, 130, 131-141, 145-149, 152-155, 158-161, 163-167, 169, 192-194, 199-201, 204, 205, 206, 210-212, 214.

İbn Kuteybe, el-İtilâf fi’l-laf (nşr. M. Zâhid Kevserî), Kahire 1349, s. 63-64.

İbn Ebû Ya’lâ, Şâaba âtü’l-anâbile, I, 277-279.

Zehebî, el-Ülûv li’l-aliyyi’l-ğaffâr, Kahire 1388/1968, s. 137-138.

a.mlf., A lâmü'n-nübelâ, XII, 410, 412, 454-460.

İbn Kayyim el-Cevziyye, İctimâ u'l-cüyûşi'l-İslâmiyye, Amritsar 1896, s. 90-93.

Sübkî, aba ât, II, 222, 228-231.

Kirmânî, el-Kevâkibü'd-derârî, Beyrut 1401/1981, I, 70, 111, 121, 141, 176.

İbn Hacer, Teh îbü't-Teh îb, IX, 53, 54, 55.

Aynî, Umdetü'l-ârî, Kahire 1392/1972, I, 38, 125, 133, 137-138, 145, 209-212, 217-218, 228, 233, 239, 243, 274-275, 314, 317, 318; XX, 336-337, 364.

Kastallânî, İrşâdü's-sârî, Beyrut, ts. (Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî), I, 38.

Dihlevî, Şer u terâcimi ebvâbi a î i'l-Bu ârî Haydarâbâd 1323, s.

3, 7-8, 11, 124, 126.

Sezgin, GAS, I, 134.

ﺁ ﺁ̣ idü's-selef, nâşirin mukaddimesi, s. 32-36.

Ahmed İsmâ el-Kâtib, ﺁ ﺁ̣ idetü't-tevâid, Beyrut 1403/1983, s. 171, 173, 191, 208-209, 212, 214, 437-500, 689, 693-708.

Abdûlmecîd Hâşim el-Hüseyinî, “el-Câmi u' - a î ”, Tİ, V, 92, 93, 95.

Müellif: SALİM ÖĞÜT

Fıkıh İlmindeki Yeri. Büyük bir hadis imamı olarak şöhret bulan Buhârî aynı zamanda bir fakihtir. Ancak hadis ilmindeki yüksek seviyesi sebebiyle bu yönü ikinci planda kalmıştır. Hayatı ve ilmî şahsiyetinden bahseden tabakat kitaplarında kendisinin “fakihlerin efendisi”, “bu ümmetin fakihi” ve “Allah’ın yarattığı kullar içerisinde en fakih olanı” diye nitelendirildiği nakledilir. Bazı müellifler ise mukayese yolu ile bir değerlendirme yaparak Buhârî’yi, hocaları Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye’den daha

fakih sayarlar (İbn Hacer, Hedyü's-sârî, II, 237). İbn Kuteybe de kendisine fetva soran bir adamı Buhârî'ye gönderirken ona, "İşte Ahmed b. Hanbel, İbnü'l-Medînî ve İshak b. Râhûye, Allah bu üçünü de sana gönderdi" diyerek Buhârî'ye danışmakla bu üç âlime danışmış sayılacağına işaret etmiş, onun fıkıh ilmindeki bilgi ve kabiliyetinin seviyesini dile getirmiştir (Sübkî, II, 222; İbn Hacer, a.g.e., II, 236).

Buhârî fıkıh ilmindeki bu üstün mevkii sebebiyle dört mezhebin mensupları tarafından sahiplenilmiştir. Hanbelî fakihlerinden İbn Ebû Ya'lâ onu Hanbelî fakihlerin birinci tabakasından, Tâceddin es-Sübkî ise Şâfiî fakihlerin ikinci tabakasından saymaktadır. Abdullah b. Yûsuf, Saîd b. Anber ve İbn Bükeyr'den rivayet ettiği için Buhârî Mâlikîler'ce kendi mezheplerine mensup kabul edildiği gibi, Hanefî fakih İshak b. Râhûye'den ders almış olması sebebiyle de Hanefîler tarafından kendi mezheplerine bağlı olduğu ileri sürülmüştür. Ancak onun birçok meselede İmam Şâfiî'ye muvafakat etmesi, Şâfiî mezhebine mensup olarak şöhret bulmasına sebep olmuştur. Fakat Keşmîrî ile bir grup hadis ve fıkıh âlimine göre Buhârî ne belli bir mezhebe intisap eden mukallid, ne de herhangi bir mezhebin sınırları içinde ictihadda bulunan "mezhepte müctehid"dir. Eğer fıkıh "şer'î-amelî hükümleri tafsîlî delillerinden istinbat ederek bilmek" ise Buhârî bu tarife göre tam bir fakih ve bir "mutlak müctehid"dir. Zira Kitap ve Sünnet'e en geniş çerçevede vâkıf olmuş ve hükümleri doğrudan o kaynaklardan elde etmiştir. Sahâbe, tâbiîn ve daha sonra gelen müctehid imamların görüşlerine vâkıf olması da onu bu hususta daha güçlü kılmıştır.

el-Câmi u' -a î

'indeki bab başlıklarını tesbit ederken herhangi bir mezhebe bağlı

kalmamış, yalnızca naklettiği nasları dikkate alarak hüküm çıkarmıştır. Ayrıca Ebû Hanîfe'ye muvafakat ettiği yerler, Şâfiî'ye muvafakat ettiklerinden daha az değildir (Keşmîrî, I, 58). Meselâ Buhârî, abdesti sadece iki çıkış mahallinden çıkan şeylerin bozduğunu kabul ederek tenasül organına veya kadına dokunmak sebebiyle abdest almanın vâcip olmadığını söylemiş (Buhârî, “Vuḥûḥ”, 36), böylece Ebû Hanîfe'ye muvafakat ederken Şâfiî'den ayrılmıştır. Buna karşılık başkasının câriyesini gasbedenle ilgili olarak verdiği hükümle Ebû Hanîfe'nin kanaatine ters düşmüştür (Buhârî, “Ḥiyel” 9; krş. Kâsânî, VII, 152). Öte yandan İbrâhim en-Nehaî'den hayızlı kadının, İbn Abbas'tan da cünüp kimsenin Kur'an okumasında bir mahzur olmadığını naklederken cünübün kıraatine cevaz vermekte ve bu fetvasıyla da fakihlerin büyük çoğunluğuna muhalefet etmektedir (Buhârî, “Ḥayız”, 7; İbn Hacer, *Fetḥ u'l-bârî*, II, 220). Şu kadar var ki Şâfiî'de görüldüğü üzere delillerden ahkâm çıkarmak için esas teşkil edecek herhangi bir usul kaidesi Buhârî'den nakledilmemiştir. Bu noktadan hareketle onun mutlak müctehid değil ancak mezhepte müctehid olduğunu söylemek ilk bakışta mümkün gibi görünürse de aslında doğru değildir. Çünkü bu ölçü doğru kabul edilecek olursa, Takıyyüddin Abdülganî'nin de belirttiği gibi, İmam Mâlik ile Ebû Hanîfe'nin de mutlak müctehid sayılmaması gerekir (Hüseynî Abdülmecîd Hâşim, s. 169).

Bütün âlimler, Buhârî'nin telif ettiği eserler ve verdiği fetvalar yoluyla büyük bir fikhî miras bıraktığı hususunda ittifak etmişlerdir. Söz konusu eserleri içinde en önde gelenin *el-Câmiḥ u'l-kabîr* olduğu bilinmektedir. Bu eser başlı başına bir fıkıh ve fetva hazinesi olarak nitelendirilmektedir. Özellikle Buhârî tarafından konulan bab başlıkları fikhî görüşlerini yansıtmaları bakımından apayrı bir önem taşır. Bu sebeple, “Buhârî'nin fikhî bab

başlıklarındadır” denilmiştir.

İbn Hacer’in tesbit ve değerlendirmesine göre Buhârî, el-Câmi u’l-akbar’inde fikhî bilgi ve inceliklerin bulunmasına özen göstermiş, bundan dolayı rivayet ettiği naslardan birçok hüküm çıkarmış ve bu hükümleri ilgili kitâbın (ana bölümün) muhtelif babları arasına uygun bir şekilde serpiştirmiştir. Bunu yaparken gerekli yerlerde ahkâm âyetlerini zikretmeyi de ihmal etmemiştir. Aslında el-Câmi u’l-akbar

’i telif ederken Buhârî’nin takip ettiği hedef, koyduğu prensipler çerçevesinde hadis nakletmenin yanında bunlardan ve ilgili âyetlerden hükümler çıkarmak olmuştur. Bu sebeptendir ki birçok babda rivayet ettiği hadislerin isnadını başka yerde vermiş olduğundan tekrar kaydetmeyerek yalnızca Hz. Peygamber’den nakilde bulunan kimsenin adını ve hadisin ilgili kısmını zikretmekle yetinmiştir. Bu ve benzeri durumlarda Buhârî’nin esas amacı, bab başlığı olarak ele aldığı mesele için bir delil getirmek olmuş ve zaten mâlûm olan bu hadislerle yalnızca işaretle bulunmakla yetinmiştir. Bazan bir babda sadece bir hadis kaydedilmesinin, bazan da konu ile ilgili olarak hadis bulunmayıp onun yerine bir Kur’an âyeti zikredilmesinin sebebi budur (meselâ bk. Buhârî, “Meâ âlim” 6, 7). Böyle durumlarda Buhârî’nin, bab başlığı şeklinde ortaya koyduğu hükmün delilinin hadis değil Kur’an olduğunu belirtmek istediği anlaşılmaktadır. Hatta bazan da bab başlığının altında hiçbir şey kaydedilmemiştir (meselâ bk. Buhârî, “Mükâteb”, 1, “Cihâd”, 174).

Buhârî’nin el-Câmi u’l-akbar’ine koyduğu bab başlıklarının hem muhaddisler hem de fakihler için taşıdığı önem dolayısıyla bu eser üzerine yapılan şerhlerde konu itina ile işlendiği gibi aynı mevzuda

müstakil eserler de kaleme alınmıştır. İbn Hacer el-Askalânî'ye ait
Fetâ u'l-bârî

ile onun mukaddimesi mahiyetinde olan

Hedyü's-sârî

bu hususta ilk hatırlanacak kaynaklardır. Hadis ve fıkıh alanında
otorite kabul edilen Hanefî âlimi Bedreddin el-Aynî'ye ait

Umdetü'l-âri

'de ise özellikle bab başlıkları ile ilgili fikhî konular derinlemesine
incelenmiş, gerekli yerlerde birçok mesele tartışmaya açılmıştır.

Şehâbeddin el-Kastallânî

İrşâdü's-sârî

adlı şerhinde, Muhammed Enver el-Keşmîrî de

Feyzü'l-bârî

'de aynı metodu takip etmişlerdir (bu konuda telif edilen müstakil
eserler için bk.

[el-CÂMIU's-SAHÎH](#)

).

İbn Hacer'e göre Buhârî'nin fıkıh alanındaki kudreti sadece bab
başlıklarında değil aynı zamanda babların düzenlenmesinde de
görülmektedir. Hocası Ebû Hafs Ömer b. Reslân el-Bulkînî'nin bu
konudaki görüşlerini nakleden İbn Hacer (Hedyü's-sârî, II,
224-227), bu üslûp ve metottan etkilenmiş olarak

Fetâ u'l-bârî

'de benzeri değerlendirmeleri ihmal etmemiştir. Meselâ

“Kitâbü'l-âlat”ın başlangıcında sözü edilen tertip ve tanzimin
fikhî cephesi hakkında ileri sürdüğü mütalaalar dikkate değer (

Fetâ u'l-bârî

, III, 3-4).

Buhârî, diğer imamların hüküm çıkardığı şer‘î kaynaklardan faydalanmakla birlikte onun genelde takip ettiği metot, hadisleri ihtiva ettikleri fikhî hükümleri esas almak suretiyle bablara ayırmak, bu bablarda yer alan meseleleri Kur’an, hadis ve sahâbe fetvalarına dayandırmaktır. Bazı araştırmacılara göre bu metodun belli başlı üç özelliği vardır. 1. Fikhî hükme temel teşkil eden esas kaynağın sıhhatine güven duymak;

2.

Sahâbe ve tâbiîn tarafından varılan ya da onlar tarafından teyit edilen hükmün doğruluğuna inanmak;

3.

Ehliyetli bir fakihin önüne bir hükmün âyet ve hadisle ilgisi hususunda yeni ufuklar açmak.

Buhârî sadece kendi görüşünü zikretmekle yetinmemiş, bazı durumlarda muhalif görüşleri de kaydetmiş ve onlarla tartışmaya girmekten çekinmemiştir. Bu durumlarda karşı görüşü savunan kişi veya mezhebin adını anmak yerine “bazı insanlar, insanlardan biri” tabirini kullanmıştır. Bu şekilde vârit olan itirazların birçoğu Ebû Hanîfe’ye yönelik olduğu için Hanefî mezhebi mensupları bu tabiri, imamlarının lâıyk olduğu makama yakışmayan bir ifade olarak değerlendirmişler, hatta bu konuyu ciddi bir mesele gibi ele alan bir grup Hintli Hanefî âlimi Ba‘zu’n-nâs fî def‘i’l-vesvâs (Hind 1892) adıyla bir kitap telif etmiştir. Söz konusu eser, Buhârî’nin Ebû Hanîfe’ye yönelttiği itirazlara verilmiş cevaplar mahiyetindedir. Bu konuda kaleme alınan diğer bir kitap da

Keşfü’l-iltibâs ı ammâ evredehü’l-Bu‘ârî ı alâ ba‘zî’n-nâs ’tır. Daha sonra Mevlânâ Muhammed Nezâr Hüseyin ed-Dihlevî bu kitaba cevap vermek ve dolayısıyla Buhârî’yi savunmak maksadıyla

Ref‘u’l-iltibâs ı an ba‘zî’n-nâs

adını verdiği bir eser kaleme almıştır (Hind 1311). Hüseyinî

Abdülmecid Hâşim de kaynaklarda son derece nâzik ve saygılı bir kişi olduğu kaydedilen Buhârî'nin söz konusu tabirinin Hanefî âlimlerin zannettiği gibi bir anlam taşımayıp tam aksine Ebû Hanîfe'ye saygıyı ifade ettiğini ileri sürmektedir (el-İmâmü'l-Buḥârî: muḥaddisün ve faḥihun , s. 192-193).

BİBLİYOGRAFYA

Buhârî, “Meḥâlim”, 6, 7, “Mükâteb”, 1, “Ḥiyel”, 9, “Cihâd”, 174, “Vuḥûḥ”, 36, “Ḥayız”, 7.

Hatîb, Ṭarîḥ u Baḡdâd, II, 16, 19, 22.

İbn Ebû Ya‘lâ, Ḥabaṭü'l-anâbile, I, 271-279.

Kâsânî, Bedâi, VII, 152.

Nevevî, Tehḥib, I, 68-69.

a.mlf., Mâ Temessü ileyhi ḥâcetü'l-ārî li-aḥl-i'l-İmâmi'l-Buḥârî (nşr. Ali Hüseyin Ali Abdülhamîd), Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye), s. 51-52.

Sübkî, *aba ât*, II, 212-241.

İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 26.

Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî*, Beyrut 1401/1981, Mukaddime, I, 11.

İbn Hacer, *Hedyü's-sârî* (Sa'd), I, 7, 13; II, 224-227, 234, 236, 237.

a.mlf., *Fet u'l-bârî* (Sa'd), II, 220; III, 3-4.

Taşköprizâde, *Miftâ u's-sa âde*, II, 132.

Sıddîk Hasan Han, *Avnü'l-bârî li- allı edilleti'l-Bu ârî*, Haleb 1404/1984, I, 14.

Keşmîrî, *Feyzü'l-bârî alâ a î i'l-Bu ârî*, Kahire 1357/1938, I, 278, ayrıca bk. Mukaddime, I, 33, 40, 57, 58.

Hüseynî Abdülmecîd Hâşim, el-İmâmü'l-Buârî: muaddis en ve faihen, Kahire, ts. (Mısrü'l-Arabiyye), s. 165-185, 192-193.

Rifat Fevzi Abdülmuttalib, Kütübü's-sünne, Kahire 1399/1979, I, 55, 57.

Muhammed Abdülkâdir Ebû Fâris, Fihü'l-İmâmi'l-Buârî, Amman 1409/1989, I, 49-67, 71-75, 82-83, 96-97.

KAYNAK

:<https://islamansiklopedisi.org.tr/buhari-muhammed-b-ismail>